

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

9. Međunarodni naučni skup

Specijalna edukacija
i rehabilitacija

DANAS

Zbornik radova

University in Belgrade

Faculty of Special Education and Rehabilitation

The 9th International Scientific Conference

Special education and rehabilitation

TODAY

Proceedings

BEOGRAD 2015.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

IX međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 25-27. septembar 2015.

Zbornik radova

The 9th International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, September, 25-27, 2015

Proceedings

Beograd, 2015.
Belgrade, 2015

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Zbornik radova
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Proceedings

IX međunarodni naučni skup
Beograd, 25-27. 09. 2015.
The 9th International Scientific Conference
Belgrade, 25-27. 09. 2015.

Izdavač / Publisher:
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / For Publisher:
prof. dr Snežana Nikolić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:
prof. dr Mile Vuković

Kompjuterska obrada teksta / Computer word processing:
Biljana Krasić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD.
Proceedings will be published in electronic format CD.

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-069-6

OBRAZOVNE POTREBE I EDUKATIVNI TRETMAN OSUĐENIH

Goran Jovanić^{a,1}, Ljeposava Ilijić^b

^aUniverzitet u Beogradu- Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

^bInstitut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U zatvorima Srbije se nalazi znatan broj osuđenih koji nisu stekli osnovno ili srednjoškolsko obrazovanje. Autori su posvetili pažnju identifikaciji edukativnih potreba osuđenih i tretmanskim aktivnostima usmerenih na zadovoljenje tih potreba. Istraživanje je obavljeno je u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica na uzorku od 120 ispitanika sa edukativnim potrebama. Obrazovne potrebe su posmatrane kao potrebe za obrazovanjem na nivou osnovnoškolskog obrazovanja; sticanje stručnih kvalifikacija; naknadni završetak srednjoškolskog obrazovanja, odnosno kroz potrebu prekvalifikacije. Istovremeno su analizirane i pojedine sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike osuđenih, kao što su starost, vrsta krivičnog dela i dužina izrečene kazne, adaptacija na zatvorski tretman i promene u ponašanju. Efektivnost obrazovnih procesa tokom izvršenja zatvorske kazne sagrađavana je kroz promene u skorju rizika recidivizma i manifestovanom ponašanju tokom izvršenja zatvorske kazne. Vršene su komparacije osuđenih sa obrazovnim potrebama s obzirom na činjenicu ne/uključenosti u edukativni proces. Rezultati su pokazali poboljšanja na adaptivnom nivou, smanjenje skora rizika i pozitivno vrednovanje nastalih promena od strane uprave zatvora kod osuđenih uključenih u edukativni proces.

Ključne reči: zatvor, osuđeni, obrazovne potrebe, obrazovanje, ponašanje

ZAŠTO JE NEOPHODNO OBRAZOVANJE U ZATVORIMA?

U poslednjih nekoliko godina, problem obrazovanja osuđenih u zatvorima privlači sve veću pažnju stručnjaka na lokalnom i međunarodnom nivou, što se delom može pripisati i povećanom željom međunarodne zajednice da intenzivira i proširi međunarodnu saradnju u prevenciji kriminala, upravo zbog povećane stope kriminala u celom svetu (United Nations & UNESCO-Institute for Education, 1995).

Korektivni zatvorski tretman podrazumeva primenu različitih obrazovnih, radnih i slobodno-vremenskih sadržaja u cilju eliminisanja kriminogenog ponašanja i dobre socijalne reintegracije osuđenih nakon izlaska. Međutim, kriza zatvora u velikom broju

1 E-mail: goxi67@gmail.com

zemalja u svetu otežava sprovođenje tretmanskih sadržaja. Savremene zatvore karakteriše stalni globalni rast zatvorske populacije i velika preopterećenost zatvorskih kapaciteta. Kao što navodi Soković (2012) zatvori su prenaseljeni, veoma mnogo koštaju, opterećeni su visokom stopom recidivizma i imaju skroman uticaj na stanje kriminaliteta. Tako visoke stope zatvaranja, sa jedne strane i ograničeni budžeti za funkcionisanje zatvorskih sistema, sa druge strane, usmeravaju pažnju kreatora kaznene politike ka proceni efikasnosti postojećih programa tretmana (Brewster & Sharp, 2002).

Ulaganje u obrazovanje osuđenih, čini se najisplativijom i najdugoročnijom investicijom koja može da pruži višestruke pozitivne efekte. Imajući u vidu ogromne troškove kriminala, čak i malo smanjenje stope kriminala povezano sa obrazovanjem, važno je sa ekonomskog stanovišta (Lochner & Moretti, 2003).

Jedan od najvažnijih odgovora na pitanja zašto je važno obrazovanje u zatvorima jeste upravo nizak obrazovni nivo osuđeničke populacije. Iako ne postoje validni podaci koji ukazuju da je nedostatak obrazovanja i osnovnih veština prediktivan uslov izvršenja krivičnih dela, nesporan je podatak da su osuđena lica nižeg obrazovnog nivoa od nezatvorske populacije (Andrews, & Bonta, 1994), kao i da im nedostaju osnovne veštine čitanja i računanja (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

Rezultati istraživanja obrazovnog nivoa osuđeničke populacije u SAD govore da je u 2004. godini, manje od srednjoškolskog obrazovanja imalo oko 36% osuđenih u državnim zatvorima, što je znatno viši procenat u odnosu na opštu populaciju (oko 19%). Osim što imaju niži obrazovni nivo, osuđenici često nemaju ni stručne veštine, niti stalnu istoriju zapošljavanja, što predstavlja veliki izazov za pojedince koji se vraćaju iz zatvoru u lokalnu zajednicu (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013). Slične rezultate iznosi i Herlov (Harlow, 2003) kada je u pitanju i stepen osnovnoškolskog obrazovanja osuđeničke populacije. Osnovnoškolsko obrazovanje ili čak niže/nepotpuno, ima 9,9% zatvorske populacije, u poređenju sa 4,3% u opštoj populaciji.

Nedostatak obrazovanja koji je u korelaciji sa recidivom, često dovodi do nezaposlenosti nakon izlaska iz ustanove (Chavez & Dawe, 2007). U Irskim zatvorima oko 53% zatvorske populacije ima prvi nivo pismenosti u nacionalnom okviru kvalifikacija (što predstavlja najniži nivo pismenosti) ili niži, u poređenju sa 23% u opštoj, nezatvorskoj populaciji (Morgan & Kett, 2003).

Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da osuđeni imaju nizak nivo osnovnih veština (Greenberg, Dunleavy, Kunter, 2007), a i niži nivo obrazovanja i daleko ispod proseka opšte populacije, pa postoji veća verovatnoća da će biti nezaposleni, što će uticati na njihovo zdravlje i mogućnost samostalnog stanovanja (Odović, Žunić-Pavlović & Jovanić, 2014). Ovaj problem je moguće rešavati kroz učenje u zatvoru, čime se povećava njihova sposobnost da se efikasno izbore sa zahtevima i izazovima svakodnevnog života i zapošljavanja na slobodi (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Adekvatna korektivna praksa danas u svetu podrazumjeva/zahtjeva uključivanje i realizaciju najrazličitijih programa koji su usmjereni ka identifikovanju i zadovoljenju najrazličitijih, pa i obrazovnih potreba osuđenih lica. Takav pristup tretmanu obuhvata programe koji će se svakodnevno

sprovoditi u praksi postupanja sa osuđenim, a to su: programi usmjereni ka sticanju osnovnog obrazovanja, programi usmjereni ka stručnoj i profesionalnoj obuci, programi namenjeni eliminisanju određenih oblika zavisnosti, kao i programi koji se fokusiraju na očuvanje i unapređenje mentalnog zdravlja osuđenih, kao i adekvatno radno angažovanje (Ilijić, 2014a).

Prema zvaničnim podacima (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2009) u Srbiji 2009. godine, među osuđenim licima je bilo 2,8% potpuno nepismenih, 15,2% sa nepotpunom osnovnom školom, a 26,5% osuđenih imalo je samo završenu osnovnu školu, što sabrano čini 44,5% osuđeničke populacije bez ikakvih kvalifikacija, što bi se u savremenom svetu moglo svrstati u kategoriju funkcionalno napismenih. Da se situacija na obrazovnom polju nije promenila govore i poslednji dostupni zvanični podaci (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2014), koji navode da je krajem 2013. godine 1,9% osuđenih bilo nepismeno, sa nedovršenom osnovnom školom 21% osuđenih, a 2,8% sa nedovršenom srednjom školom. Alarmantna činjenica je prisustvo nepismenih u XXI veku (Ilić & Jovanić, 2011). Učešće osuđenih u edukativnim programima u kazneno-pravnim ustanovama u Srbiji u poslednjih dvadesetak godina je na vrlo niskom nivou i kreće se od jedan do tri procenta (Knežić & Savić, 2012).

Učešće osuđenih u programima osnovnoškolskog obrazovanja utiče na redukciju rizika recidivizma (Cho & Tyler, 2008), a do sličnih rezultata došli su i drugi istraživači (Tayler & Kling, 2007), ispitujući uticaj srednjeg stručnog obrazovanja. Ipak, najubedljivije dokaže da obrazovanje osuđenih ima pozitivan efekat na ponašanje osuđenih nakon izlaska iz ustanove i socijalnu reintegraciju, pruža sveobuhvatana komparativna studija sprovedena u tri države: Merilendu, Minesoti i Ohaju. Ova studija je proizvela zaključke da obrazovanje osuđenih poboljšava mogućnosti zapošljavanja, smanjuje kriminalno ponašanje i na taj način, smanjuje ukupnu cenu zločina za zajednicu (Steurer, Smith & Tracy 2001; Chawez & Dawe, 2007). Obrazovni procesi u zatvorskim uslovima imaju mnogo potencijalnih prednosti. Osim što mogu da redukuju kriminalno ponašanje, pruže osnovu za nastavak školovanja po otpuštanju, poboljšaju istoriju zapošljavanja, oni mogu da smanje i nedisciplinu u samoj ustanovi (Gerber & Fritsch, 1995). S toga, podizanje obrazovnog nivoa osuđeničke populacije nije usmereno samo ka sticanju znanja i veština, već i na postizanje drugih pozitivnih efekata, kao što su podizanje samoaktuelizacije i samorealizacije, razvijanju ekonomskih sposobnosti i poboljšanju socijalnih odnosa, ali i razvoju građanske odgovornosti (Ryan, 1997; Jovanić, 2010). Navedeni stavovi poslužili su i kao teorijska osnova sprovednog istraživanja. Naime, iako većina istraživača stopu recidivizma uzima kao meru uspešnosti sprovedenih programa u zatvorskim ustanovama, ne treba zaboraviti i druge pozitivne efekte, kao što su npr. promene u odnosu prema drugima, promene na nivou stavova kao i pozitivne promene u pogledu poštovanja discipline u ustanovi, a koji nastaju kao posledica učešća osuđenih u pomenutim programima.

METODE I UZORAK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje koje je sprovedeno imalo je za cilj da utvrdi da li učešće osuđenih u obrazovnim programima utiče na redukciju skora rizika recidivizma i postizanje pozitivnih promena u ponašanju. Obrazovne potrebe definisane su kao potrebe osuđenih za naknadnim osnovnoškolskim obrazovanjem i naknadnim srednjoškolskim obrazovanjem odnosno sticanjem stručnih kvalifikacija. Istraživanje je realizovano u Kazneno- popravnom Zavodu Sremska Mitrovica, koji je odabran upravo zbog činjenice da se u ovom Zavodu (pored KPZ Niš i KPZ Požarevac) sprovodi program obuke osuđenih za pet vrsta zanimanja: pekarstvo (tri tipa obuke), zavarivanje (tri tipa obuke), štampanje sito štamptom, stolarstvo i povrtarstvo. Uzorak ispitivane populacije činilo je 120 ispitanika koji su punoletni, pravosnažno osuđeni i upućeni na izvršenje zatvorske kazne u Kazneno- popravni zavod Sremska Mitrovica. Ispitanici su ispunjavali kriterijume neophodne za istraživanje u pogledu obrazovnog novoa, tj. postojanja obrazovnih potreba i ne/uključenosti u obrazovne procese, kao i u pogledu kriterijuma dužine izrečene kazne (preko tri godine).

Uzorak je podeljen u dve podgrupe i to: *edukativna grupa (E): koju čine ispitanici koji imaju obrazovne potrebe i koji su uključeni u obrazovne procese u zatvoru; i kontrolna grupa (K): koju čine ispitanici koji imaju obrazovne potrebe, a nisu uključeni u obrazovne procese u zatvoru.*

Podaci neophodni za istraživanje prikupljeni su analizom podataka iz Upitnika za procenu rizika i potreba osuđenih na zatvorsku kaznu preko tri godine, ličnih listova ispitanika i Izveštaja stručnih službi. Iz navedenog Upitnika, prikupljeni su podaci iz svakog od četrnaest odeljaka, ali i podaci o skor u rizika recidivizma. Podaci iz odeljaka kao i skor rizika recidivizma meren je pre uključivanja u obrazovni proces i nakon završenog obrazovnog procesa i/ili prilikom reklasifikacije/revidiranja Upitnika.

Promene u ponašanju posmatrane su kroz analizu odeljka – ponašanje prema drugima, iz koga su dobijeni podaci o odnosu prema drugima, da li ima neprijateljski ili agresivan stav, kakvo je snalaženje u interpersonalnim odnosima, ali i stavove stručnih radnika o promenama koje u ponašanju osuđenih u zavisnosti od ne/učestvovanja u obrazovnim procesima.

Uticaj obrazovnih procesa posmatran je kroz procenu nivoa rizika od recidivizma i postizanje pozitivnih promena u ponašanju i to:

- Početnim i naknadnim merenjem nivoa rizika osuđenih koji imaju obrazovne potrebe, a uključeni su u obrazovne procese;
- Početnim i naknadnim merenjem nivoa rizika recidivizma kod osuđenih koji imaju obrazovne potrebe, a nisu uključeni u obrazovne procese (prilikom reklasifikacije ili u slučaju pisanja molbe za uslovni otpust);
- Analizom indikatora pozitivnih promena u ponašanju nastalih u toku penalne rehabilitacije kod osuđenih sa obrazovnim potrebama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Osnovni podaci koji su prikupljeni istraživanjem odnose se na utvrđivanje socio-demografskih, kriminoloških i penoloških karakteristika osuđenih. Starost ispitanika je jedna od analiziranih varijabli, a dobijeni podaci biće prikazani tabelarno.

Tabela 1. Struktura ispitanika na osnovu starosti

Starosno doba	Broj	%
Do 30 god.	34	28,3
31-45	69	57,5
46-60	15	12,5
Preko 60 god.	2	1,6
Ukupno	120	100

Kao što je vidljivo iz Tabele 1, u strukturi uzorka, najzastupljenija je kategorija koja pripada zreloom dobu (od 31 do 45 godina) i ona čini 45% ukupnog uzorka. Druga po učestalosti je grupa ispitanika koja pripada ranom zreloom dobu (do 30 godina) i ona čini 28,3% uzorka. Kategorija ispitanika koja pripada starijem zreloom životnom dobu (od 46 do 60 godina) zastupljena je sa 12,5%, dok je 1,6% ispitanika starije od 61 godine. U situaciji kada celokupan uzorak ima obrazovne potrebe, značajnim se čini podatak da čak 85,5% ispitanika čine oni koji su u starosnoj kategoriji od 30 do 45 godina, a koji su još uvek sposobni za učenje, obuku za rad i savladavanje novih veština. Ovi podaci ukazuju na potrebu za dodatnim ulaganjem napora kako bi se osuđeni sa obrazovnim potrebama motivisali za uključivanje u obrazovni proces u zatvoru.

Tabela 2. Struktura ispitanika prema vrsti krivičnog dela

Vrsta krivičnog dela	Broj	%
ubistvo	21	17,5
razbojništvo/teško raz.	36	30
krađa/teška krađa	17	14,1
u vezi sa drogom	27	22,5
k. d. nasilja	8	6,6
silovanje	7	5,8
Ostala k.d.	3	2,5
Ukupno	120	100

Iz Tabele 2 može se zapaziti da dominiraju učinioци krivičnog dela razbojništva i oni čine 30% uzorka. Na drugom mestu, sa 22,2% učešća su izvršioци krivičnih dela povezanih sa drogom, nakon čega sledi kategorija onih koji su počinili ubistva (17,5%). Učinioци krivičnog dela nasilja zastupljeni su sa 6,6%, dok je krivično delo silovanja počinilo 5,8% uzorka. Imovinska krivična dela su najzastupljenija (razbojništvo i krađa posmatrani zajedno čine 44,1% ukupnog uzorka) što potvrđuju i rezultati drugih istraživanja (Radovanović, 1992; Jovanić, 2010; UIKS, 2009). Podaci o zastupljenosti izvršilaca krivičnih dela vezanih za drogu (22,5%) i izvršilaca krivičnih dela nasilja (6,6%) ukazuju na promene u strukturi osuđeničke populacije, odnosno na porast broja zavisnika od

psihoaktivnih supstanci, porast broja izvršilaca krivičnih dela povezanih sa drogom kao i na porast broja učinilaca krivičnih dela nasilja.

Kao važna za osnovnu temu istraživanja, posmatrana je varijabla koja govori o prethodno postignutom stepenu obrazovanja. S obzirom da je uzorak istraživanja odbran upravo na osnovu kriterijuma-postojanja obrazovne potrebe, odnosno, nepostojanja adekvatnog obrazovnog nivoa, interesovalo nas je koja je priroda tih potreba.

Tabela 3. Struktura ispitanika na osnovu prethodno postignutog obrazovnog nivoa

Obrazovni nivo	Broj	%
Završena srednja stručna šk.	2	1,7
Nepotpuna/nedovršena srednja st. šk.	47	39,2
Završena osnovna šk.	41	34,2
Nepotpuna/nezavršena osnovna š.	17	14,2
Završena viša šk./fakultet	2	1,7
Bez škole	11	9,2
Ukupno	120	100

Iz Tabele 3. vidimo da je u uzorku najzastupljenija kategorija ispitanika koja ima nepotpunu/nedovršenu srednju stručnu školu (39,2%). Ispitanici koji su završili samo osnovnu školu čine 34,2%, dok nepotpunu osnovnu školu ima 14,2% ispitanika. Bez škole je 9,2% uzorka. Sa po 1,7% u uzorku učestvuju ispitanici koji imaju završenu srednju školu i oni koji imaju završenu višu školu, ali je ova kategorija uvrštena u istraživački uzorak zbog potreba za prekvalifikacijama. Takva potreba nastaje zbog prirode počinjenog krivičnog dela, a prethodno stečene kvalifikacije neće moći da osiguraju zaposlenje niti bavljenje poslovima kojima su se bavili do dolaska u zatvor. Međutim, ako kategoriju onih koji imaju nepotpunu srednju školu i onih koji imaju završenu samo osnovnu školu, posmatramo kao jedinstvenu kategoriju ispitanika koja ima potrebu da završetkom srednje stručne škole, odnosno sticanjem stručnih kvalifikacija, dobijamo podatak da 73,4% uzorka ima potrebu za profesionalnim osposobljavanjem. A ako na isti način posmatramo kategoriju ispitanika koja ima nepotpunu osnovnu školu i onu kategoriju bez škole, potrebu za osnovnim obrazovanjem ima 23,4% ispitanika, a potrebu za prekvalifikacijama 3,4% uzorka.

Navedeni rezultati ukazuju na podatak da velika većina ispitanika ima potrebu za profesionalnim osposobljavanjem, ali i za naknadnim osnovnoškolskim obrazovanjem i prekvalifikacijama. S obzirom da je svega osam ispitanika za dve godine bilo uključeno u proces osnovnoškolskog obrazovanja, analiza efekata osnovnoškolskog obrazovanja je izuzeta iz dalje analize. Razlog tome je da komparacija efekata koje proizvodi uključenost u osnovnoškolsko obrazovanje (u koje je uključeno svega 6% uzorka), sa efektima koje prizvodi uključenost u profesionalnu obuku (u koju je uključeno 37,5% ispitanika), ne bi dala validne rezultate.

Interesantan podatak dobijen istraživanjem je i taj da se ispitanici radije i češće prijavljuju za neki od ponuđenih programa profesionalne obuke, nego za osnovnoškolsko obrazovanje. Osuđeni su motivisaniji za obuku za konkretna zanimanja, koju prati

praktična obuka i radno angažovanje u ustanovi. Takav vid obrazovanja im može doneti različite pogodnosti u samom zatvoru, ali i olakšati pronalazak zaposlenja nakon izlaska.

Dužina izrečene kazne zatvora je jedan od osnovnih kriterijuma na osnovu kojih se vrši celokupna organizacija tretmanskih sadržaja, odnosno, svi oblici tretmana prilagođavaju se, između ostalog, i dužini boravka osuđenog u zatvoru. Ona može uticati na razvoj motivacije osuđenog za aktivnijim učešćem u procesu penalne rehabilitacije, a time i uključivanjem u obrazovne procese u zatvoru. S obzirom da uzorak čine osuđeni na zatvorsku kaznu preko tri godine, eliminisan je faktor nedostatka vremena koji se vrlo često javlja kao osnovna prepreka uključivanju osuđenih u obrazovne sadržaje. Međutim, i kod dugovremenih kazni ostaje problem nedovoljne motivisanosti osuđenih za nastavak obrazovanja.

Tabela 4. *Struktura ispitanika prema dužini izrečene kazne*

Dužina kazne	Broj	%
Od 3 do 5 god.	29	24,1
Od 5 do 10 god.	68	56,6
Preko 10 godina	23	19,1
Ukupno	120	100

U pogledu dužine izrečene kazne (Tabela 4), u uzorku je najzastupljenija kategorija osuđenih na zatvorsku kaznu u trajanju od pet do deset godina (56,6%). Ispitanici čija je dužina kazne od tri do pet godina čine 24,1% uzorka, a na najduže kaze, u trajanju preko deset godina, osuđeno je 19,1% ispitanika.

Nosioci vaspitno korektivnog tretmana, prilikom realizacije istraživanja, posebno su istakli da je jedan od najvećih problema nemotivisanost osuđenih da učestvuju u obrazovnim sadržajima dostupnim u zatvoru. Često se dešava da se za obuku prijavljuju osuđeni koji već imaju stečene kvalifikacije i koji nemaju potrebu za prekvalifikacijom, dok oni koji nemaju završenu srednju školu ili nisu obučeni za zanat, najčešće ostaju neprijavljeni.

Vaspitači posebno ističu da osuđeni koji učestvuju u obrazovnom procesu ređe čine disciplinske presteupe u zatvoru. Istovremeno su kod njih vidljivije pozitivne promene u ponašanju, posebno u smislu bolje komunikacije i saradnje sa nastavnim osobljem, stručnim radnicima i sa drugim osuđenima.

Primenom dvofaktorske analize kovarijanse sa ponovljenim merenjem vršena je analiza uticaja uključenosti u profesionalno osposobljavanje na rizik recidivizma. Od dva faktora koja su uključena u analizu, jedan je neponovljen (pripadnost obrazovnoj grupi: uključeni i neuključeni), a ponovljeni faktor je rizik recidivizma (prvo i drugo merenje rizika recidivizma). Starost ispitanika i dužina kazne u analizi su kontrolisani na taj način što su uzeti kao kovarijati.

Tabela 5. Rezultati dvofaktorske analize-prvo i drugo merenje

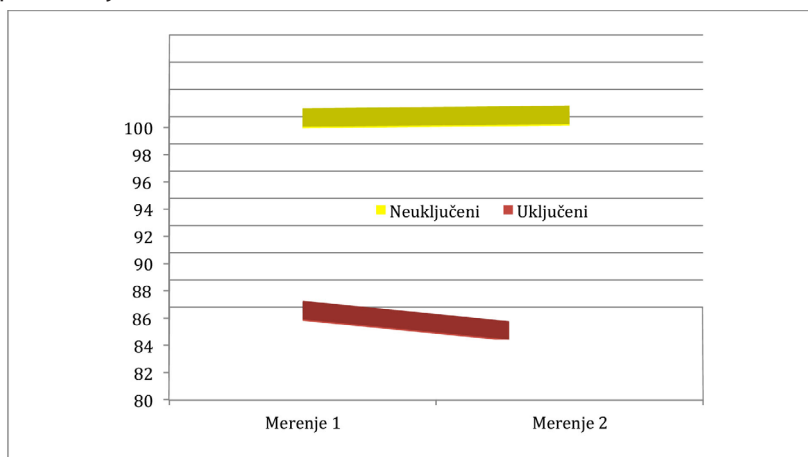
Uključenost u profesionalno osposobljavanje		Mean	Std. Deviation	N
Rizik: prvo merenje	Nije uključen	98,96	22,503	75
	Uključen	81,44	21,597	45
	Total	92,39	23,662	120
Rizik: drugo merenje	Nije uključen	99,15	22,783	75
	Uključen	79,51	20,940	45
	Total	91,78	24,000	120

Iz rezultata u Tabeli 5 može se primetiti da je rizik recidivizma generalno manji kod onih koji su uključeni u profesionalno osposobljavanje, kako na prvom, tako i na drugom merenju.

Parametri ove razlike su sledeći: $F=18,54$, $df=1$, $p<0,01$; $\epsilon^2=0,14$ (razlika u instrumentu iznosi 17,89 poena). Ovaj rezultat može se interpretirati na osnovu činjenice da vaspitna i obrazovna služba biraju osuđene koji će biti uključeni u obrazovni proces prema nivou rizika odnosno, da se osuđeni sa nižim skorom rizika češće prijavljuju za uključivanje u obrazovni proces od osuđenih koji imaju veći skor rizika.

Međutim, najvažniji podatak u istraživanju odnosi se na to da li je došlo do promene u nivou rizika između onih koji su uključeni u osposobljavanje i onih koji nisu, pre i nakon obrazovnog procesa.

Ove promene posmatrane su preko interakcije dva faktora: uključenosti u obrazovni proces i stepena rizika. Ta interakcija je značajna i njeni parametri su sledeći: $\lambda=0,93$; $F=8,48$, $df=1$, $p<0,01$; $\epsilon^2=0,07$. Jačina ove interakcije je mala (što se i vidi na grafikonu 6.), ali je ipak značajna.

Grafikon 1 – Uključenost u profesionalno osposobljavanje i rizik recidivizma

Kao što je i vidljivo iz prikazanog Grafikona 1. kada se uporede rezultati dva merenja, prvog i drugog, skor rizika recidivizma u zavisnosti od uključenosti u proces profesionalnog osposobljavanja je promenjen. Naime, kod ispitanika koji su bili uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja, skor rizika recidivizma, na drugom merenju je blago

opao, u poređenju sa skorom iz prvog merenja (skor I=81,44; skor II=79,51, razlika u skoru aritmetičke sredine je -1,93), dok je kod ispitanika koji nisu bili uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja, na drugom merenju, skor blago porastao (skor I=98,96; skor II=99,15; razlika u skoru aritmetičke sredine je +0,19).

Ovaj značajan podatak, odnosno, pad u skoru rizika recidivizma uključenih u obrazovni proces, odnosno, porast skora rizika recidivizma onih koji nisu bili uključeni, može se interpretirati kao posledica uključenosti u profesionalno osposobljavanje.

Promene u ponašanju ispitanika posmatrane su kroz primarnu i sekundarnu analizu skora u odeljku ponašanja prema drugima, koji nam je dao validne podatke o načinu na koji se ispitanik odnosi prema drugima, koliki je stepen njegovog snalaženja u interpersonalnim odnosima, da li iskazuje agresivnost ili neprijateljstvo prema stručnim radnicima.

Opravdanost očekivanja da će učešće osuđenih u obrazovnim procesima imati pozitivne efekte u pogledu promena u ponašanju, može se videti kroz rezultate koje prikazujemo u daljem tekstu rada. Jednofaktorskom analizom kovarijanse (gde su starost i dužina kazne kontrolisani na taj način što su stavljeni kao kovarijati) postignutih promena u ponašanju, utvrđeno je da je srednja vrijednost kod ispitanika koji su učestvovali u obrazovnom procesu (A.S.=0,42; St.Dev.=0,543) veća od srednje vrednosti u odnosu na ispitanike koji nisu uključeni u proces obrazovanja (A.S.=0,01; St. Dev.=0,479).

Grupa ispitanika koja je bila uključena u profesionalno osposobljavanje ima statistički značajne korelacije ($F=18,23$; $p<0.01$; $\epsilon^2=0,136$) sa postignutim promenama u ponašanju. Oni osuđenici koji su bili uključeni u proces sticanja stručnih kvalifikacija, češće su dobijali i određene pogodnosti, kao nagradu za zalaganje tokom obuke i radnu angažovanost, za razliku od osuđenih koji nisu bili uključeni u proces sticanja stručnih kvalifikacija, koji su ređe nagrađivani zbog svog ponašanja. Statistički značajne korelacije postoje i pogledu navedenih odnosa (nagrađivanosti-ne/uključenosti), a parametri pomenute korelacije su: $p<0.01$ i $\epsilon^2=0.455$.

Pozitivni efekti uključenosti u obrazovne procese su vidljivi, kako u pogledu smanjenja ukupnog skora rizika recidivizma, tako i u pogledu postignutih pozitivnih promena u ponašanju, koje se ogledaju u promenama u odnosu prema drugima, boljom saradnjom sa stručnim i nastavnim osobljem ali i ređim disciplinskim prestupima, odnosno, češćem dobijanju pogodnosti. Dakle, učešće u obrazovnim programima u zatvorima smanjuje rizik recidiva što ukazuje da obrazovanje predstavlja faktor promene (Ođović, Žunić-Pavlović & Jovanić, 2014).

UMESTO ZAKLJUČKA

Uključivanje osuđenih u obrazovni proces u penalnim ustanovama može imati pozitivan uticaj na efekte penalne rehabilitacije. Osnovna funkcija takve edukacije koja se ogleda u podizanju nivoa znanja, predstavlja ujedno i izraz humanizacije izvršenja zatvorske kazne i nastojanje da se ostvare korektivni efekti na osuđena lica (Jovanić, 2010).

Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da je ulaganje u obrazovne programe u zatvorskoj ustanovi ujedno i najisplativija investicija koja može da osigura smanjenje rizika recidivizma, a time i bolju zaštitu društva od kriminaliteta. Svakako, naknadni završetak ranije propuštenog školovanja ne implicira da oni koji su uključeni u ovaj proces, više neće vršiti krivična dela, jer je recidivizama multikauzalna pojava, već da osuđeno lice povećava svoje mogućnosti za uključivanje u prosocijalne tokove na slobodi (Žunić-Pavlović & Jovanić, 2006). Pozitivni efekti obrazovnih procesa ogledaju se i kroz pozitivne promene na nivou ponašanja pojedinaca, kroz adekvatnije interpersonalne odnose, bolje prihvatanje tretmana, ali bolje poštovanje reda i discipline u samoj zatvorskoj ustanovi, što potvrđuju i rezultati sprovedenog istraživanja.

Podatak da se visok procenat osuđenih sa različitim obrazovnim potrebama nalazi u zatvoru na izvršenju kazne, upućuje na neophodnost i važnost sprovođenja obrazovnih sadržaja, na svim nivoima. Jedna od prepreka ostvarenja veće efektivnosti edukativnih napora, jeste nedovoljna motivisanost osuđenih za uključivanje u obrazovni proces. Zbog toga, budući napori u sferi realizacije i organizacije obrazovnih sadržaja, treba da sadrže i komponentu koja će uticati na povećanje motivacije za učešće osuđenih u obrazovnim programima, eliminaciju barijera koje im stoje na tom putu, ali i ka podizanju svesti ovih osoba o značaju obrazovanja i sticanju kvalifikacija za rad kako bi ih motivisali za učenje (Odović, Žunić-Pavlović & Jovanić, 2014). Prethodna negativna iskustva u školovanju, problemi u odnosu sa nastavnim osobljem ili nepostojanje želje da se propuštene školovanje nastavi, moraju biti u najmanju ruku ublaženi, ako ne i potpuno uklonjeni. Potrebno je obezbediti da osuđeni koji imaju obrazovne potrebe mogu iste i nadoknaditi u ustanovama gde su obrazovni sadržaji dostupni, odnosno u saradnji sa obrazovnim institucijama u lokalnoj zajednici tamo gde nisu dostupni u zatvorskim uslovima.

Ulaganje u obrazovne, edukativne i radne sadržaje, predstavlja dobru investiciju čiji se pozitivni rezultati mogu očekivati i na dugoročnom nivou, upravo kroz adekvatnu socijalnu reintegraciju. Obrazovni i radni sadržaji, svakako, moraju da budu prilagođeni kako potrebama samih osuđenika, njihovim interesovanjima i afinitetima, tako i potrebama same socijalne sredine i tržišta rada, jer jedino takav proces može da osigura pozitivne rezultate (Ilijić, 2014b).

LITERATURA

- Andrews, D. A., & Bonta, J. (1994). *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Brewster, D. R., & Sharp, S. (2002). Educational Programs and Recidivism in Oklahoma: Another Look, *The Prison Journal*, Vol. 82. No.3. p.314-334.
- Chavez, R. & Dawe, S. (2007). International Research and Trends in Education and training provision in Correctional Settings, (Pg.16-27) In: *Vocational Education and training for Adult prisoners and Offenders in Australia: Research readings*. Edited by Dawe, S. Published by NCVER, Australian Government. Retrived on May, 2, 2014. Available on: www.ncver.edu.au
- Cho, R. M. & Tyler, J. (2013). Does Prison-Based Adult Basic Education Improve Postrelease Outcomes for Male Prisoners in Florida. *Crime & Delinquency*. Vol. 59. No.7. Pg. 975-1005. Published on-line on November 30, 2010. Available on:cad.sagepub.com/content/59/7/975.

- Davis, L., Bozick, R., Steele, L. J., Saunders, J. & Miles, J. (2013). Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta Analysis of Programs that Provide Education to Incarceration Adults. Bureau of Justice Assistance. U.S. Department of Justice. Rand Organization. Available on: www.rand.org/pubs/research_reports/RR266
- Gerber, J. & Fritsch, E. J. (1995). Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, Vol. 22: 119–142.
- Greenberg, E., Dunleavy, E., & Kutner, M. (2007) Literacy Behind Bars: Results from the 2003 National Assessment of Adult Literacy Prison Survey (NCES 2007-473). U.S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Statistics.
- Harlow, C. W. (2003). Education and Correctional Populations, Bureau of Justice Statistics Special Reports, U.S. Department of Justice. Available on: www.bjs.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf
- Hawley, J., Murphy, I. & Souto-Otero, M. (2013). Prison Education and Training In Europe. Current Stay-of-play and Challenges. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. Available on: www.ec.europa.eu
- Ilić, Z., & Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Ilijić, Lj. (2014a). Profesionalno osposobljavanje osuđenih stanje u Srbiji i praksa u svijetu. (341-351) U: Kron, L. (Ur.) *Prestup i kazna: de lege lata et lege ferenda*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Beograd.
- Ilijić, Lj. (2014b). Obrazovanje i profesionalno osposobljavanje osuđenih lica kao važan faktor redukcije recidivizma. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Vol. 52. Br.1. Str.121-133. Srpsko udruženje za krivično pravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Jovanić, G. (2010). Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitensijarnim uslovima, U: Žunić-Pavlović, V. i Kovačević-Lepojević, M. (Ur.) *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*. (257-276), Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Knežić, B., & Savić, M. (2012). Obrazovanje iza rešetaka. U: Kron, L. (Ur.) *Delikti, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*, (179-193). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Lochner, L. & Morretti, E. (2003). The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrest and Self-Reports, Department of Economics, University of Western Ontario. Available on: www.eml.berkeley.edu/~moretti/lm46.pdf
- Morgan, M. & Kett, M. (2003). The Prison Adult Literacy Survey. Results and Implications. Irish Prison Service. Available on: www.irishprisons.ie/documents/Adult_Literacy_Survey.pdf
- Ministrstvo pravde Republike Srbije, (2009). Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje sankcija.
- Ministrstvo pravde Republike Srbije, (2013). Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje sankcija.
- Odović, G., Žunić-Pavlović, V., & Jovanić, G. (2014). Profesionalno osposobljavanje kao faktor rehabilitacije osuđenih lica u ustanovama za izvršenje kazne zatvora. *III International Scientific Conference Special Education and Rehabilitation – Adult Persons with Disabilities*. Oktobar, 24-26. 2014.g. Šabac, Str.353-366.
- Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor-studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Prometej i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Soković, S. (2012). Zatvori i kazneni populizam. *Pravni život*, Br. 9/2012, str. 815-829.
- Tyler, J. H. & Kling, J. R. (2007). Prison-based education and reentry into the mainstream labor market. In Shawn Bushway, Michael A. Stoll, and David F. Weiman (Eds.), *Barriers to Reentry: The Labor Market for Released prisoners in Post-Industrial America*, New York: Russel Sage Foundation, 227-256.
- United Nation & UNESCO-Institute for Education, (1995). Basic Education in Prison. United Nations Sales Publication, No. 95-IV-3. Available on: www.unesdoc.unesco.org/images/0011/001116/111660eo.pdf
- Žunić-Pavlović, V. & Jovanić, G. (2006). Savremene forme obrazovanja odraslih osuđenih lica. *Beogradska defektološka škola*, Vol. XII, Br.3. str. 143-152.

EDUCATIONAL NEEDS AND EDUCATION TREATMENT OF CONVICTED

Summary

In prisons, there is a large number of prisoners who have not a basic-primary or secondary education. The authors of this paper paid attention to the identification of training needs of prisoners and treatment activities aimed at satisfying those needs. The study was carried out in Penitentiary Sremska Mitrovica on a sample of 120 prisoners with educational needs. Educational needs are taken as the need for education at the level of primary education; acquisition of professional qualifications; subsequent completion of secondary education, or the need for retraining. Simultaneously are analyzed and individual socio-demographic, criminological and penological characteristics of the convicts, such as age, type of criminal offense and the length of sentences, adaptation to prison treatment and behavior changes. The effectiveness of the educational process during the execution of the prison sentence was perceived through changes in score of risk for recidivism and manifested behavior during the execution of a prison sentence. Were carried out comparisons with convicted educational needs with respect the fact of their no /involvement in the educational process. The results showed improvement in the adaptive level, reducing the risk score and positive valuation changes arising from the management of the prison for those convicted who are involved in the educational process.

Key words: prison, convicted, educational needs, education, behavior